

45^e Herdenking Dodenspoorwegen WO-II

Toespraak door gast spreker Monique Verhoeckx, filmmaker / beeldend kunstenaar en kleindochter van spoorwegveteraan P.J. Verhoeckx, Thailand-Birma spoorlijn

Senior en Junior, zo heb ik hen genoemd. Archetypische personages geïnspireerd op mijn grootvader en mijn vader. Personages uit een film over de gevolgen van oorlogsverschikkingen waarvan de naschokken nog voelbaar zijn voor mijn generatie.

Senior en Junior zijn vader en zoon. Uiterlijk lijken ze niet op elkaar. Beiden zijn geboren in Nederlands-Indië, maar Senior is een blonde Nederlander en Junior is van gemengd bloed. Tijdens de oorlog waren ze jarenlang van elkaar gescheiden, daarna kwamen ze samen naar Nederland. Sindsdien hebben ze over hun oorlogservaringen gezwegen.

Vanuit mijn positie van de derde generatie en als filmmaker onderzoek ik het universum van oorlogsgetroffenen door het naamloze leed van mijn opa en mijn vader alsnog van een filmische stem te voorzien. Tijdens mijn zoektocht via archieven en voormalige kamp terreinen schrijf ik het scenario met de echo van mijn opa's stem in mijn hoofd. De nagalm probeer ik om te zetten in beeld en geluid. Op die manier wil ik de onuitgesproken oorlogsherinneringen aan met name de Thailand-Birma spoorlijn een plek geven.

Mijn opa was, net als de andere krijgsgevangenen, eigendom van de keizer van Japan. Nippon, het land van de rijzende zon. Een rode vuurbol vastgelegd op een witte vlag. Een zon die nooit meer onder leek te gaan. Uit naam van slechts een man, een keizer, moest het hoofd gebogen worden, zouden gedachten en slaap voor altijd verstoord zijn, werden families uit elkaar gerukt. Vaders waren gescheiden van hun vrouw en kinderen, zoons zaten met hun moeders gevangen in vrouwenkampen, broertjes moederziel alleen in jongenskampen.

De kampkinderen, zoals mijn vader, hadden geen vaders maar kampbewakers. En als deze kinderen het overleefden, en als hun vaders het overleefden, herkenden zij elkaar niet meer.

Net als mijn opa en mijn vader en de andere Nederlandse Seniors en Juniors van de oorlog in Azië. Hun wereld was nooit meer dezelfde, de scheiding werd een blijvende kloof, de rode vuurbol raakte verinnerlijkt tot een vulkanische krater met diep van binnen een kolkende massa van trauma's. Hoewel niet langer eigendom van Japan, heeft de oorlog een levenlang bezit van hen genomen.

Na de oorlog keerden de overlevenden naar hun vaderland terug, nadat de meeste Nederlandse oud-krijgsgevangenen eerst nog terecht kwamen in de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. De uiteindelijke repatriëring naar Nederland was in feite een verbanning. In de jaren daarna probeerden ze in Nederland hun leven weer op te pakken, maar de meesten bleven gevangenen van hun herinneringen, niet in staat met hun omgeving, familie of geliefden erover te spreken. Zoals dat het geval was in mijn familie, waar mijn opa tot aan zijn dood bleef zwijgen over zijn oorlogservaringen. Deze stilte heeft zijn trauma niet weggenomen, maar voor de buitenwereld onherkenbaar gemaakt. Met als gevolg dat de hoeveelheid onverwerkte

emoties zich als een onzichtbare olievlek kon uitbreiden over het leven van betrokkenen en de volgende generaties.

Het medium film kan een podium geven aan dit naoorlogse schemergebied met verborgen trauma's, als onderdeel van onze geschiedenis. De belevingswereld van veel oorlogsgetroffenen wordt gekenmerkt door ontkenning, emotioneel isolement en de vervaging van de grens tussen heden en verleden. Verzwegen traumatische ervaringen van toen vermengen zich verraderlijk en onaangekondigd met gebeurtenissen in het nu. Het zogenaamd zo snel mogelijk vergeten van de verschrikkingen laat zich niet zonder gevolgen afdwingen.

De strategie van verdringing en ontkenning heeft wel een functie als manier van overleven, maar veroorzaakt onbegrip en frustraties. De overlevenden probeerden en proberen schijnbaar moeiteloos zo goed mogelijk te functioneren in de buitenwereld, intussen een groot geheim met zich mee dragend. Zij bevinden zich in een niemandsland, in stilte gekweld door woede en onbenoembare emoties.

Tegenwoordig lijkt helaas weer hetzelfde te gebeuren met beschadigd teruggekeerde jonge oorlogsveteranen. De kloof tussen de eenzame mentale toestand en een wezenlijk contact met nietsvermoedende buitenstaanders is enorm.

Stel je voor dat je ziet wat niemand ziet en dat je de werkelijkheid moet ontkennen om ermee te kunnen leven. Hoe eenzaam kan ontkenning zijn?

Door het verborgen niemandsland via de verbeelding invoelbaar te maken, wil ik een vorm van contact met de ander, in dit geval de kijker, tot stand brengen. Natuurlijk hoop ik hiermee de afstand van het zwijgen te overbruggen om zelf in contact te komen met de ongrijpbare geheime wereld van mijn opa en mijn vader.

Wat ging er in mijn opa om? Wat gaat er in mijn vader om? In eerste instantie een onmogelijke vraag. Mijn opa was krijgsgevangene aan de Thailand-Birma spoorlijn. Hij is na de bevrijding nooit meer echt gezond geworden. In 1955 is hij op 53-jarige leeftijd aan de gevolgen van zijn gevangenschap overleden. Van hem weet ik niets, of bijna niets, hem heb ik niet gekend. Van hem ken ik wel de 'junior versie': mijn vader. Maar ook mijn vader zwijgt over de oorlog, over zijn werkelijke gevoelens en over zijn vader.

Het is een dubbel probleem: de leemte in de taal én de ongeïnteresseerdheid van de ander. Vaak hebben kampkinderen zoals hij bij aankomst in Nederland opmerkingen te horen gekregen als: je was nog te jong – en wat dacht je van de hongerwinter – jullie hadden tenminste mooi weer – enz. Mijn vader leeft teruggeschrokken in een andere werkelijkheid en durft, denk ik, ondanks zijn voorkomendheid en schijnbaar spontane buitenkant niet echt deel te nemen aan het leven.

Ongemerkt lijkt hij de wereld anders in te schatten dan anderen: wat een ander als een onschuldige situatie ervaart, kan in zijn ogen levensbedreigend zijn. Zoals ik mijn vader zie in de film, is het opgesloten zijn in oorlogsherinneringen als het gevangen zitten achter wanden van glas.

De buitenwereld ziet niet dat de wanden er zijn, en wie binnen zit - zoals mijn vader, weet niet hoe sterk het glas zijn blik op de werkelijkheid vervormt.

Een film over het zwijgen van oorlogsgetroffenen én over datgene wat niet uitgesproken wordt... Als filmmaker ben je dan genoodzaakt om fictie en werkelijkheid te combineren.

Junior is bijvoorbeeld geboren in 1934 en heeft een Japans interneringskamp op Java overleefd. In 1948 ging hij met zijn vader Senior 'terug' naar Nederland. Als kind mocht hij in de oorlog niet naar school en hij heeft in de chaos van de daaropvolgende burgeroorlog zijn achterstand niet meer ingehaald.

Ooit was zijn leven beperkt tot de bijna rituele bezigheden van het overleven in het interneringskamp. Nu is zijn wereld klein en verstild. Iemand als Junior verbergt dat hij niet echt deel kan nemen aan het leven. Het gezicht van Junior dat in eerste instantie niets verradt in het vluchtige contact met de buitenwereld, wordt door de combinatie met het verhaal van zijn gemiste vader toegankelijk gemaakt. Ineens worden zijn tragische trekken zichtbaar, is het verlies van zijn gezicht af te lezen en raakt zijn voorkomen doordrenkt van wanhoop en schuldgevoel. Zijn dagelijkse handelingen hebben een geschiedenis. Junior is een man die altijd zijn best doet. In werkelijkheid doet hij zijn best zijn woede en pijn te verbergen.

Ik probeer me voor te stellen welke montage van herinneringen zich heeft afgespeeld in het hoofd van mijn opa en mijn vader.

Wanneer gaat een ritje in de tram nu, over in de herbeleving van het angstige transport van toen? Iedereen kent wel het voorbeeld van de koffers die klaar staan, niet voor vakantie, maar voor een eventuele vlucht. Mijn vader die uitgebreid kookt voor anderen en zelf altijd kliekjes eet.

De projectie van de oorlog is in alles aanwezig.

Een zoon van een oud-krijgsgevangene vertelde mij:

“De oorlog is mijn bril. Ik zie in alles een in te nemen of terug te winnen gebied en in ieder die ik tegenkom een vijand die verslagen moet worden.”

Die blik ken ik. Die blik kennen mijn generatiegenoten ook. Bij momenten hebben wij onszelf weerspiegeld gezien in de vertrouwde ogen van vorige generaties om in die blik onheilspellend getransformeerd te worden tot vijand, dader of monster.

Gepaard met onverwacht buitenproportionele reacties om... niets?

Reacties die vervolgens weer ontkend worden.

De ontkenning van de gevolgen van het oorlogsverleden bevestigt nu juist het bestaan ervan.

Dat er niets aan de hand is geloven wij allang niet meer.

Wat is dat 'niets'?

Wat heeft de emotie *getriggerd*, wat is hen aangedaan?

Ik kan het alleen mijzelf afvragen, anders raak ik verward in een eenzame strijd om betekenissen, een strijd om de individuele waarheid.

Hoe kan ik dichterbij mijn opa en mijn vader komen als zij zich in een totaal andere werkelijkheid bevinden?

In het 'Burma-dagboek' van Wim Kan las ik een kerstlied, geschreven als een brief uit Thailand aan zijn imaginaire zoon:

"Brief aan m'n zoon op kerstavond '42.

Voor kleine Wim!

*[...] Kon ik maar even om een hoekje gluren. Even zien in 't zo vertrouwd terrein.
Ondanks alle dwaze oorlogsmuren, even doodgewoon weer 'pappie'... zijn.*

Lieve zoon, ik schreef je in gedachten, deze kerstbrief die ik weer verscheur.

*Blijf vannacht niet op je vader wachten, zijn verhaaltjes stellen maar teleur!
En misschien is het per slot ook beter, dat ik niet bij je ben maar aan je denk...
Van mij is niets te aanvaarden dan een failliete aarde
en die leent zich niet als kerstgeschenk. [...]"*

Deze brief, gezongen voor zijn mede-gevangenen, geschreven uit naam van de vaders en zonen van de Thailand-Birma spoorlijn, drukt een gevoel uit dat mij maar niet loslaat.

En ik schrijf op mijn beurt in gedachten:

Lieve opa, lieve pappa,

Ik ben op zoek naar de verscheurde brief die mij nooit bereikt heeft.

Monique Verhoeckx.

Bronbeek, 18 augustus 2012